

В ИНТИМНИЯ СВЯТ НА Г. П. СТАМАТОВ

СТЕФАН ПАМУКОВ

Съвременниците на този бележит повествовател сатирик са единоклони, че той е затворен в себе си, упорит в мълчанието, своенравен в действията. Към тази констатация се прибавя и неопровержимото убеждение, че никога не е имал близък човек, който да заслужава пълното му доверие на събеседник. Ето защо и Стилиян Чилингиров твърди, че „интимни приятели“ Стаматов няма. И още десетилетия това схващане щеше да се повтаря, ако наскоро не беше проучена кореспонденцията му с Христо Казанджиев — млад и талантлив събрат по перо, застанал до писателя в събоден за живота му момент. Единствено на него скъпият на признания творец разкрива спомени си свят от помисли и чувства, в който има премного страдания, копнежи и любов. Неслучайно „pro domo sua“ Стаматов крадешком отбелязва, че Кюстендил приютава не само един „нещастен зкитник“, но там преживява последния си жизнен роман и разбрал Милтона и Данте.

ДО ХРИСТО КАЗАНДЖИЕВ

Драги Христе,
И болно, и обидно!

И за мен, и за теб, и за нея. Ти ще се чудиш на писмото ми, но не се чуди, че след първите две възторжени писма пиша ти такива мрачни страници. Когато човек има работа с жена, в едната си ръка трябва да носи свадбен букет, в другата — погребален венец. . .

Къде се дяхаха трите хубави мили вечери, които прекарахме с нея? А? Бяха ли те? Не! Туй даже не беше съи, защото не може да се възпроизведе с сладост. Туй беше лъжа, а лъжата няма образ.

Спомням си думите ѝ. Желание да се сдобрим, да ѝ простя, да не ѝ се сърдя, да не напушам К[юстенди]л[. . .].

Спомням си как тя е говорила, че никога не е мислила да се жени за него, че го е молила да не я придружава до къщи, да не дохожда у тях, че той не е за нея, тя не е за него. . . С една дума, как протестираше тя против този въображаем годеж. Как се е подигравала заедно с нас над него. Да, не само не протестираше, като ѝ пожелах да не сънува котленски цигани, но се смееше.

Помниш ли? Помня и аз, а бих желал да нямам памет сега.

Да забравя всичко.

А колко скоро беше това. . .

И същата, нашата Надя пак се върна при него.

Още на другия ден след твоето заминаване аз ги срещнах заедно[. . .].

Христе, Христе!

Аз не ѝ се сърдя. Аз нямам право на това. И тя, и той могат да правят каквото искат. И туй не е моя работа. Да, но защо тогава беше туй сдобряване, тези срещи, кокичета?

Ти ме разбираш, нали?

Всичко туй ме огорчи, отчая, уби и обиди. [. . .] „Стаматов обича безумно, може пет пари да се не дава за него. А там, там е друго, може би и ще кандисе най-после! . . .“

Аз страдах и усещах, че я губя и в същото време ме досрамя за нея.

Да се натрапва открито на човека, който заявяваше надясно и наляво, че няма да се жени за нея. Тя уж е горда и надменна, а ѝ липсва най-примитивното самолюбие.

Отивам на едно място на гости. Заприказвах за годещи и че се чува за нея и него, че са годени. И ето, една нейна позната заявява: „Момичето е хубаво и би се оженило за него, но той не ще се ожени за нея.“

И тя продължава разходките с него.

Съгласи се, че всяка влюбена душа на мое място би се възмутила, страдала и протестираща. Аз ѝ се сърдих, че тя не ходи с мене — не! Но ми беше болно, че след всичко това тя сякаш даже усили отношенията с него. Поведението ѝ беше нелогично. Ти знаеш моите чувства към нея. Аз заради нея бях способен на всичко. Да беше тя искала да се ожени за мене — аз бих го счел това за недосегаемо блаженство. И в същото време не бих роптал, ако тя се ожени за друг. Не бяха ли това най-хубави безкористни чувства към нея? Заслужавах ли аз такива обиди? Аз я боготворих — тя не ще да ме знае; онзи не ще да я знае, тя тича подире му. Що става? Красиво ли е? Човешко? Какво ми оставаше да направя? Какво би направил всеки любящ човек на мое място?

Аз разбрах, че я загубих завинаги. Овлaдa ме и обида, и отчаянието. Аз ѝ написах писмо. Паложих поведението ѝ, казах, че такова държане от нейна страна е некрасиво и по отношение на мене, и на него даже. Не бях ли прав? Кажй? В такива случаи има: или-или, а не биде и бвде!

Вярно, че писмото ми беше обидно — аз ѝ писах, че сега ме е гнус от себе си, задето я обичах и ми са противни разказите, които писах по вдъхновение от нея. Писах ѝ, че ще се махна оттука — където да е — в джендема — само да не бъда тука до нея и върнах кокичета[та] ѝ, като ѝ казах, че всичко нейно принадлежи другиму — не мене.

Но ти, Христе, макар и млад, вярваш ли, че всичко това беше писано от сърце? А? Не се ли чете между редовете и любов, и ревност, и отчаяние. . . всичко, но не и лоши чувства към нея. Какво направи тя? Тя никога, пред никого досега не е благоволила да ми прати един поздрав. Тя подучи писмото — болката ми не видя. Схвана само обидата за нея и каза на Миша да ми предаде — Миша не може точно да ми цитира думите ѝ, но смисълът беше такъв: „Кажете на Стаматов, че ако той е станал пишман, че е посветил на мене разкази — нищо не му пречи да ги хвърли на боклука“. [. .] Ето що аз преживях тези дни.

Сега ми се ще да разгледам обективно и субективно моята любов към Надя.

Аз обичам Надя и бих се оженил за нея. Но жестоко се лъже, ако за минута допуска, че аз бих се оженил за нея, ако тя не ме обича. Аз ухажвах за нея с надежда и не обръщах внимание на моята възраст затова, защото предполагах в Надя малко по-друга, малко по-висша натура, смислех, че когато тя оценява хората, гледа ума и душата на човека[. .]. Но това са обективни разсъждения. В душата си аз усещам още заразата и надали ще мога да се изцера. . . Аз не мога да живея повече тука. Трябва да се махна от К[юстенди]л. Аз нямам сили да я срещам. А как ще избегнеш срещите, когато нещо ме тегли, тегли фатално към нея? Образът ѝ ме преследва като шпионин и не ми дава покой. Аз загубих сън, апетит и страшна апатия обзе душата ми, нищо не ме интересува, нищо не вълнува, ни „Паладини“, ни „Малкия Содом“, нищо. Душата ми опустя. Надя разби последния ми най-хубав блян в живота.

Аз турям точка на всичко. . . „А счастье было так возможно. Так близко!“ . . .

„Аз пак съм сам сред милиони, навред и винаги съм сам. От люлката ме някой гони и няма стигане тям. За кой ли, боже, грях незнаен от теб наказан аз съм бил? О, страшно е да бъдеш Кави, без да си някоя убил!“

Написах ти писмото и не знам какво да правя. . . Додето го писах — живях. Сега се чуди де да се дяна. Не ми се чете, не ми се работи, не ми се излиза, не ми се гледат хора. И как бързо настъпи катастрофата! Още доскоро, когато ти беше тук, аз, бедния, имах надежди, смътни, неясни надежди, че Надя може би ще бъде моя. . . И сега — няма я. Жива — и я няма. Повече и от умряла за мене, защото не мога и да я оплаквам. Такъв ли аз бях при раздялата с тебе? . . .

Когато ѝ пожелах сладки сънища и тя ми отговори: „Също и на вас“, аз бях жизнерадостен, бодър. Умът ми беше спокоен. Душата греше нейния образ. . . Аз се усещах най-богатия човек в света. Тя беше моето имане. А сега — един най-несретен човек, по-беден от най-последния просек, защото в любовта просията е забранена. . .

Седя и мисля. Мисля пак за нея и си задавам неволно въпроса: Толкова ли много аз искам от живота? Не заслужавам ли това щастие? Не бих ли могъл да я направя честита? Не е чудно, Христе, да се питаш защо аз толкова време, чувства, мисли посветявам на Надя. Само за туй, че беззаветно я обичам и мислех, да, мислех, че можех да я направя честита. И щях да я направя. Но, уви! Не можеш насила да правиш някого щастлив!

Бил съм стар! Съжалявам, че има неща, за които не е прието да се приказва и доказва. Честия ще остарее по-рано от мене. И право да си кажем — да бяхме се оженили с нея, въпрос е кой кого би трябвало да pazi и ревнува. . .

Но не било писано. . .

И аз сега като абдикирал крал ще се оттегля някъде в най-затънтения кът на България, ще пиша мемоарите си и оттам ще следя за съдбата на моята недостойна августейша симпатия.

Други Христе,

Най-после получих писмо от тебе с сведения за Надя.

Аз мълчах, но защо и ти мълча, като си получил писмо от нея за нашия конфликт? Нали бях ти писал да ми прашаш писмата ѝ? [. . .] Сега, Христе, ти имаш на ръка нейните писма, имаш и моето — бди съдия и съди! [. . .]

Ти няма да ѝ пратиш това мое дълго писмо, има някои работи, които няма да разбере и може криво да ги тълкува, но ти ще ѝ цитираш сума пасажи от туй писмо, ще ѝ пишеш в този дух и тя ще разбере, че този, който силно обича, има право понякога и да обижда [. . .]. Впрочем ти знаеш какво трябва да ѝ пишеш. Вярвам, че ти си убеден в всичката сила на моите чувства към Надя. Знай, Христе, че аз в ръцете ти поверявам щастието си и най-милото същество в света.

Засега спирам. Чакам сега отговор от тебе и нейните писма.

Пиши и пиши!

С поздрав твой Г. Стаматов

ДО ВЛАДИМИР ВАСИЛЕВ

[1927]

Драги Владо,

Получих писмото.

Не се сърдя и не желая да ти бъда съдия. Но не мога да не кажа мнението си — намирам туй обидно и за теб, и за Цвета, и за всеки близък, случайно попаднал по непредвидливост на мое място. Всеки си има свои разбирания. Личните ни отношения няма защо да се променят вън от къщата ти, дето — и да не влиза в твоето решение — не мога да ходя.

Сега за литературата.

Аз искрено и сериозно ти писах, че в душата ми нещо се пречупи.

Ти преживя катастрофата — а аз я влача целия живот и той ми обръгна, заедно с него и писателството.

Живея от малодушие — нямам кураж да изчезна.

Получаването на пенсията не промени настроението. Напротив — имам пари и не мога да отида в София да се освежа.

Ако ще спирам по хотели — по-добре да си седя тука. И чудно ми е как не съм плесенясъл още.

„Нарзанови“ не затуй, че получих парите — а са обявени — ще пратя, ако ги пожелаеш. Но друго отсега не само в „Златор[ог]“, но никъде няма да печатам.

Стига.

Поздрави — Жорж

[1927]

Драги Владо,

Недей и не чакай нищо от мен. Казват, че всеки си знае болката. Ти ми разправяш за своята, но ти с плюване на „Златор[ог]“ можеш да се отървеш от нея. А аз се задушавам тука, близо до

самоубийство или полуца. Писах ти, че искам да се преместя в София — да ми намерите там стая —
даже не благоволи да ми отговорих — и се чудих защо мълча. Дойдох до такова душевно състоя-
ние, че едва ти написах туй писмо.

Поздрави — Г. Стаматов

БЕЛЕЖКИ

Той няма обичай да датира писмата си, ето защо тяхното съотнасяне към определено време става единствено въз основа на споменати литературни факти или случки. Писмото до Христо Казанджиев също не е датирано, но по всяка вероятност е изпратено през зимата на 1920 г. Както е известно, докато продължават войните, Стаматов спира да пише. Срещата с любимата го подтиква към творчество и за съвсем кратък период от време са създадени и публикувани в сп. „Огнище“ „Малката Нана“, „Дело № 15“, „Чужди мотиви“, „Страничка от дневник“, „Първият брак“, а в сп. „Златорог“ — „Паладини“, под заглавието на което стоят следните редове: „На Надя Грозданова с благовоелна любов посветявам тези страници“. И в един момент, когато работи върху втората част на това значително произведение, настъпва разрывът. В разказа „Страдание“, в който чрез образа на мировия съдия се разкриват някои щрихи от живота на Стаматов по това време, Христо Казанджиев отнася този конфликт малко по-рано: „Към края на есента — пише той, — когато имах хубави лунни нощи и се носеше дъх на хризантеми, него го обзе непроницаема с нищо скръб. На приятеля си повтаряше нескончаемо:

— Не мога повече. Страданията станаха непоносими.

Тогава той се усамоти и рядко се вестяваше на улицата“ („Огнище“, 1920, кн. 3).

Изповедта на Стаматов внушава на места ту мъчителен компромис, ту надежда в тази пламнала любов, която единствено може да промени неговото съществуване: „Че аз сега, без да ме обича тя, съм способен заради нея на лудории и глупости. А какво би било (не смея да го помисля), да ме обикне тя. А? Аз ще се възродея като Фауст без Мефистофел.“ В друго писмо, което също предшества раздялата, той споделя с Казанджиев: „Каква е тази моя любов и какво ще излезе от нея? Кой знае! Навярно нищо! Додето тя не се ожени или не обикне някого — аз я считам духом и мислено моя. Като я загубя, аз ще замина оттук с спомена за нея. . . далече. . . далече. . . И там ще напиша моята лебедина песен в живота. . . ще вложя в нея всичката си душа и талант. . . и после без укори, роптане и съжаление — с нейния образ в ума и нейно име на уста ще изчезна завинаги.“

Всяко изпратено писмо до Христо Казанджиев издава необикновена откровеност, граничеща с вопиане на една душа, разкрита до дълбини: „Драги Христе, много ми е мило, че тъй топло се отнесе към моите чувства и страдания по Надя. Да, аз обикнах и страдам тъй, както само аз умея да страдам, защото когато аз обикна, всичко останало в живота не съществува за мене.“ Или: „Пиши ми, Христе, пиши по-често. Твоите писма носят лъх от нея. А я виждам между редовете на твоите писма. . . Ти се чудих, че аз мога тъй лудо да обичам. Защо се чудих? Аз признавам само такава любов. Тя е сега всё и вся за мене, свята святых на моята душа, светли прирак в моя отдавна опустял храм“. И по-нататък: „От любов към нея аз бих пренесъл в жертва и самата любов, ако би я направило щастлива.“

Понякога го обзема непреживяно дотогава отчаяние, което чертае зловеща перспектива на тази безнадеждна любов: „Аз не мога да живея без нея! Има минути, когато ми иде. . . да отида до прага на къщата им и да пръсна там черепа, пълен с мисли за нея. . . Та сутринта, като отвори вратата, да настъпи трупа ми! . . . Поне мъртъв да усетя докосването ѝ.“

За щастие вместо Стаматов мировият съдия от разказа на Казанджиев „Страдание“ слага край на живота си, за да се превърне всичко останало в един дълбоко изстрадан роман.

Дълги години авторът на „Малкия Содом“ живее и работи като съдия в Кюстендил. Оттам е и съпругата на Вл. Василев Цвета Ленкова, съученичка и другарка на единствената дъщеря на Стаматов — Доротея, завършила твърде млада живота си със самоубийство. Когато настъпват недоразумения в семейството на Владимир Василев, Цвета временно се прибира в родния си град. Както личи от писмата на писателя, на него му е неудобно да бъде арбитър в сложните взаимоотношения на близки хора.